

STANJE ISTRAŽENOSTI ANTIČKOG STAKLA NA PROSTORU BOSNE I HERCEGOVINE

THE STATE OF RESEARCH INTO ANTIQUE GLASS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract:

After many years' work gathering archaeological material, systematic research, and acquisitions by purchase, gift etc., Bosnia and Herzegovina now has a considerable quantity of intact or fragmentary examples of antique glass.

The antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina houses the greatest number of antique glass artefacts - more than 450 intact or fragmentary glass artefacts of various types and dates originating from Bosnia and Herzegovina.

Reference works dealing with antique glass fall into three chronological stages: the Austro-Hungarian period in Bosnia and Herzegovina (1878-1918), the period between the two world wars, and the post-World War II period.

Sažetak:

Nakon višegodišnjih aktivnosti na polju sakupljanja arheološkog materijala, sistematskim istraživanjima, otkupom, poklonima i sl. u Bosni i Hercegovini je do danas sakupljeno puno očuvanih ili fragmentiranih primjeraka antičkog stakla.

U antičkoj zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine čuva se najveći broj antičkih predmeta od stakla. Riječ je o preko 450 cijelih ili fragmentiranih staklenih objekata različitog tipa i datacije, koji potiču sa prostora Bosne i Hercegovine.

Radove u kojima se obrađuje antičko staklo hronološki dijelimo na tri faze. Prva je iz perioda austrougarske uprave 1878 - 1918 u Bosni i Hercegovini, druga je između dva svjetska rata i treća period nakon njih.

Bilo bi krajnje apsurdno početi informaciju o stanju istraživanja antičkog stakla u Bosni i Hercegovini, a ne osvrnuti se na samom početku na rad Veljka Paškvalina «Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine», koji je objavljen u «Arheološkom Vestniku»¹.

Taj rad najvećim dijelom obuhvata čitave staklene posude i one fragmente koji bi pouzdano upućivali na oblik posude. To su stakleni objekti s područja Bosne i Hercegovine, koji su ili u izložbenim vitrinama ili u depoima Zemaljskog muzeja. Osim tih «domaćih» tu su i oni stakleni predmeti koji su dospjeli u muzej iz drugih bivših jugoslovenskih krajeva ili stranih zemalja putem poklona ili na neki drugi način. Osim toga, spomenuti rad još uvijek ne sadrži sve nalaze rimskog stakla koji se danas čuvaju u Zemaljskom i drugim muzejima Bosne i Hercegovine².

Paškvalin navodi potrebu za jednom kompletnijom publikacijom kojoj bi prethodila

¹ V. Paškvalin, *Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine*, «Arheološki Vestnik», SAZU, Institut za arheologiju, XXV (1974), Ljubljana 1976, str. 109.

² Na osnovu Paškvalinova rada saznajemo da neobjavljenog antičkog stakla nalazimo još u Franjevačkom samostanu na Humcu kod Ljubuškog. Stakleni objekti u drugim muzejima BiH nisu mu poznati.

regionalna istraživanja u kojim se misli na uticaj većih i jačih kulturnih centara³ kao što su Salona, Narona⁴, Sirmium⁵ i Siscia. Staklo se u Saloni proizvodilo, sigurno se može tvrditi zbog brojnih dokaza sa sistematskih istraživanja uz Forum i na lokalitetu Ilinac kod *Porta Caesarea*. Na zapadnoj granici šire aree Foruma pronađena je staklarska peć s masom polufabrikata, dok se na drugom spomenutom lokalitetu nije pronašla peć, ali je preostalo dosta ostataka lijevanja stakla⁶. Naravno, ovo su podaci objedinjeni 1974. godine i dakako da će na njih uticati kasnija istraživanja spomenutih centara.

Što se tiče radionica stakla iz antičkog doba na području Bosne i Hercegovine treba se ukazati i na mogućnost postojanja istih. U dosadašnjim istraživanjima nikom još nije pošlo za rukom da otkrije takve radionice.

Naime, geološka istraživanja i njihovi rezultati u tom pravcu govore da na području Bosne i Hercegovine postoje ležišta kvarcnog pijeska koji služi kao sirovina za dobivanje stakla. U tom smislu bogatiji su sjeverni krajevi Bosne i to uz same rijeke. Prema ocjeni geoloških stručnjaka najkvalitetnije nalazište kvarcnog pijeska nalazi se u Kozluku kod Zvornika. Zatim, tu su još poznata nalazišta kvarcnog pijeska kod Prijedora, Tuzle, Busovače, Sanskog Mosta, Pečnika kod Modriče, Klokotnice kod Doboja i Bistarca.⁷

Ali, da se ne bismo previše udaljili od teme tj. stanja istraženosti antičkog stakla u Bosni i Hercegovini naglasimo činjenicu da je od samih početaka arheoloških istraživanja na našem prostoru jedan od čestih nalaza bilo i staklo ili stakleni objekti. U antičkoj zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine čuva se najveći broj antičkih predmeta od stakla. **Riječ je o preko 450 cijelih ili fragmentiranih staklenih objekata različitog tipa i datacije, koji potiču sa prostora Bosne i Hercegovine.**

Ostali primjerci koji se čuvaju u Zemaljskom muzeju BiH su 11 posuda iz Narone, 1 (jedna) iz Podgorice⁸, 1 iz Solina i 1 iz Samobora kod Zagreba. Na temelju podataka iz Inventara stranih predmeta⁹ u zbirkama Zemaljskog muzeja Sarajevo, čuvaju se ove staklene posudice sa područja Albanije: balsamarija: inv. 785-789, zatim od 916-919 s područja Male Azije od inv. br. 782-784 isto balsamarija i iz Saida inv. br. 436-439 i 713.

Od staklenih objekata na području Bosne i Hercegovine čuvaju se još u Muzeju na Humcu¹⁰

³ V. Paškvalin, *O staklu iz rimskog doba u istočnoj Hercegovini*. Tribunia 3, 1977, str. 99

⁴ S obzirom na položaj antičke Narone, a vjerovatno i same sirovine kvarcnog pijeska, uz obale rijeke, mogli bi pouzdano pretpostaviti da su i na njezinom području djelovale radionice stakla. Vidi: V. Paškvalin, *O staklu iz rimskog doba u istočnoj Hercegovini*. Tribunia 3, 1977, str. 99-122

⁵ Prilikom učestvovanja u arheološkim istraživanjima Sirmiuma 1961. godine kolegi Paškvalinu su povjerena sondažna iskopavanja na jednom od sektora (sjeverni gradski dio Sirmiuma, sektor VIII) gdje je prvi konstatirao postojanje staklarskih peći u Sirmiumu o čemu postoji i dnevnik o sondažnom iskopavanju kao i kraći izvještaj. Spomenuti rezultat iznio je na Simpozijumu «O antičkom staklu u Jugoslaviji», kolega P. Milošević. Vidi: P. Milošević, *Radionice stakla u Sirmiumu*, Arheološki Vestnik XXV (1974), Ljubljana, 1976, str. 102.

⁶ Istraživanja su vođena od 1969-1972 u okviru američko-jugoslovenske saradnje. Na Forumu je istraživanja vodio Ch. Clairmont, profesor Rutgers University iz New Brunswicka, država New Jersey. Ostaci lijevanja stakla pronađeni su i na lokalitetu Ilinac kod Porta Caesarea. Istraživanjima su rukovodili Ž. Rapanić i N. Cambi. Vidi: N. Cambi, *Neki kasnoantički predmeti od stakla s figuralnim prikazima u arheološkom muzeju u Splitu*, arheološki Vestnik XXV (1974), Ljubljana, 1976, str. 139-157

⁷ Podaci od ing. Jovanovića koje je predao kolegi Paškvalinu

⁸ U inv. knjizi Titograd

⁹ Strani predmeti su u Zemaljski muzej dolazili u sklopu kolekcionarskih aktivnosti, što je u periodu s kraja XIX i početkom XX stoljeća bilo trend u evropskim muzejima.

¹⁰ Franjevačko starješinstvo provincije Hercegovine utemeljuje 30. novembra 1884. godine Muzej na Humcu.

jedna urna i tri staklena balsamarija; u Muzeju Sarajeva ima nešto ulomaka, a kako saznajemo u Muzeju grada Zenice¹¹ ima dosta staklenih predmeta. Ovi stakleni objekti su sa lokaliteta Putovići¹² i Mlinčići¹³. Ostali primjerci se čuvaju u raznim muzejima ili samostanskim zbirkama. Riječ je o pojedinačnim primjercima, vrlo često bez pouzdanog podatka o porijeklu i mjestu pronalaženja.

Radove u kojima se obrađuje antičko staklo hronološki ćemo podijeliti na tri faze. Prva je iz perioda austrougarske uprave 1878 -1918 u Bosni i Hercegovini, doduše više usputno bez dubljih analiza i sintetskih radova, i to odmah nakon prvih arheoloških istraživanja.

Ističemo sljedeće: F. Fiala, «Rimski nahodaji kod Ljubuškog», *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 5 (1893) str.153, Prema izvještajima F. Topića napisao je F. Fiala, «Rimski grobovi u Donjim Vrtočama», GZM 6 (1894) str. 424-426 F.Fiala und C. Patsch, «Untersuchungen Fundorte in der Herzegovina», WMBH 3 (1895) S.520. C. Patsch, «Žara obretna u Bugojnu», GZM 19 (1907), Č. Truhelka, «Bazilika u Varošluku», GZM 1893. U nekim od prvih radova, posebno u prvim izdanjima Glasnika Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, nakon obavljenih arheoloških istraživanja, objavljeni su prikazi i slike staklenih predmeta bez detaljnijih pojašnjenja. To su K. Patsch, GZM 1906, str. 377; isti, WMBH 9 (1904), str. 276; Č. Truhelka GZM 4 (1892), str 351; F. Fiala, GZM 6 (1894), str. 424-426;

Period između dva svjetska rata obilježen je radom Gregora Čremošnika i to nakon arheoloških istraživanja na Stupu. Rezultati tih istraživanja objavljeni su pod radom «Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva», GZM 42 (1930), str. 218-219.

Nakon ovog perioda je urađeno nekoliko značajnijih radova na temu antičkog stakla i sigurno je i to da su se i ovi objekti obrađivali manje više usputno bez nekih značajnijih analiza, osim radova gosp. Paškvalina. Njegovi radovi su sljedeći: V. Paškvalin, «Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine», Arheološki Vestnik, SAZU, Institut za arheologiju, XXV (1974), Ljubljana 1976, str. 109. i V. Paškvalin, «O staklu iz rimskog doba u istočnoj Hercegovini», Tribunia 3, 1977, str. 99. Sem ova dva obimnija rada Paškvalin u radu «Kasnoantički grobovi iz Jajca», GZM NS, Arheologija 25 (1970), str. 32, Tabla I, 1. daje detaljan prikaz dva nalaza i to veoma specifična: staklena posudica sa sisaljkom i staklena posudica na trbuhu s ljudskim likom (pretpostavlja da je u pitanju lik Meduze¹⁴, dobro poznate likovne predstave u antičkoj umjetnosti).

Dr. Irma Čremošnik je objavila sljedeće radove koji obuhvataju opise staklenih predmeta pronađenih u višesezonskim istraživanjima: «Istraživanja na rimskom lokalitetu na Paniku» (GZM, NS, Arheologija 15-16, 1961, str.181); «Rimsko naselje na Paniku kod Bileća» (GZM XXIX 1974, str.41-164) i djelo «Rimski castrum kod Doboja» (GZM 39, 1984, str. 23-84). Osim ovih radova u kojima I. Čremošnik spominje staklo iz antičkog perioda su: I. Čremošnik, «Nešto o antičkim naseljima u okolini Konjica» (GZM, 1954, str. 179-188); «Arheološka istraživanja u okolini Bihaća» (GZM, 1958, str.117-136); «Arheološka istraživanja u Brodci», Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, 1959, str. 23-54; «Iskopavanja u Ljusini 1957. godine» (GZM, 1959, str. 137-147); «Rimska vila u Višićima» (GZM, 1965, str.147-260).

U radu «Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva» (GZM, 1959, str. 113-136) dr. Esad Pašalić spominje staklene nalaze sa tog lokaliteta dobijene tokom arheoloških istraživanja od 1955. do 1958. godine.

Duro Basler daje prikaz staklene posude¹⁵ u djelu «Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre» (GZM 1975/1976, str. 121-216).

¹¹ Kolega mr. sci. Adnan Busuladžić dao je ove podatke, na čemu najljepša hvala.

¹² Istraživanja vršio V.Paškvalin

¹³ Istraživanja vršili D. i Č. Trajković

¹⁴ Poznate posudice s likom Meduze čuvaju se u zbirkama Kölna, a sličnu izradu imamo i na području Carnuntuma

¹⁵ Specifična posuda od tankog bezbojnog stakla u obliku ljudske glave iz koje se izvija zvonast produžetak

Dva su rada od Milice Baum i Dragoslava Srejića «Prvi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama», Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, 1959, str. 23-54, i «Novi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama», Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, 1960, str. 3-32. Ovi su radovi rezultat sistematskih istraživanja antičke Domavie.

Na osnovu objavljenih radova, dolazimo do zaključka da je najviše objekata od stakla zastupljeno na području Hercegovine, što je najvjerovatnije uslovljeno blizinom Narone kao luke i rijeke Neretve kao magistralnog puta. Naravno, ne treba zapostaviti ni blizinu većih urbanih centara rimske Panonije, koja je nesumnjivo vršila trgovački uticaj na sjeverne krajeve rimske provincije Dalmacije¹⁶.

U današnjem stanju istraženosti, antičko staklo, u Bosni i Hercegovini, pokazuje da je pripadalo urbanim naseljima. Znači da je bilo pristupačno isključivo imućnijim rimskim građanima. Osim ovoga, možemo da naglasimo da je glavna podjela staklenih objekata na one koji su se koristili u svakodnevnom životu (vrčevi, zdjele, vaze i čaše) i tipovi posudica koji su se koristili u pogrebnim ili kulturnim ritualima. Ova druga grupa nas uvlači u hronološki poredak vezan za dominaciju kultova incineracije¹⁷ i period kulta inhumacije¹⁸.

¹⁶ Uticaj koji se zapaža na staklenim posudicama nađenim u Jajcu. To su posudica sa sisaljkom i sa likom Meduze koji se susreću u Noricu i Panoniji.

¹⁷ Kult incineracije datira od I do III stoljeća n.e.

¹⁸ Ovaj kult je dominantan od IV stoljeća n.e.